

КАКВО Е КУРОРТ?

Иля Златанов

Резюме. В статията се анализира развитието на българската дума курорт в историческа перспектива. В първата част се разглеждат практиките за използване целебната сила на природата от древността до наши дни. Особено се акцентира върху минералните бани в България, засвидетелствани с многобройни селища, носещи името „Баня“. След това се анализира думата курорт и нейните разлики от английските и френските ѝ съответки. Възникването на концепта ‘курорт’ в немския език е свързан с общото развитие на медицината в периода след XIV век, когато цялата медицинска терминология се променя.

Keywords: kurort; healing; spa; recreational activities; historical lexicology

„Летовище „Св. Константин“ се намира на 16 км от град Пещера. Средната надморска височина на курорта е 1360 метра. Обявено официално за курортно селище през 1910 година, то е едно от най-старите и многолюдни места за отдих“⁽¹⁾

Историята на курортите се губи в мрака на миналото, макар да не са ги наричали с тази дума. От египетските папируси научаваме, че лечебната кал е била използвана за облекчаване на изгаряния и на други болести. Още през пети век пр.н.е. Херодот пише за целебната сила на минералната вода, а Хипократ разсъждава за лечебните свойства на речните и морските води. Храмовете на Асклепий, гръцкият бог-лечител, са били строени в близост до лековити извори. Из нашите земи храмове на този бог, наречени асклепиони, е имало в Одесос, Перник, Златна Панега, а най-запазеният е в Пауталия (Кюстендил). Асклепионът е обхващал минерални бани, храмове на различни богове, парк, гимназион, стадиони, театри и др.

Село Герман и Германея, древното име на Сапарева баня, идват от тракийската дума *germo-*, с която са наричали топлите извори. А гръцкото ѝ произношение *thermos* живее в названието на римските бани, наричани терми, *thermae* (Starostin/ Proto-IE: *g^whrē-). Един от най-старите римски курорти из нашите земи е *Aquae Calidae*, „Горещите води“ край Бургас. Но целебната

сила на водата им е била известна много преди римляните и Филип Македонски се е лекувал там.

Сега в България има десетки балнеологични курорти и стотици минерални извори. Многобройни села и градове носят името Баня. Известни са град Баня близо до Карлово и Банкя до София; има село Баня до Сливен и друго село Баня, на няколко километра от Банско. Баните се толкова много, че трябва да се разграничават чрез определение: Горна Баня, Долна баня, Павел баня, Сапарева баня. Други селища съдържат в името си названието „минерални бани“ – Бургаски, Старозагорски, Сливенски, Хасковски минерални бани. Турският термин за горещ извор, ълъджа (от думата *ılı* „топъл“) стои в основата на много селища с име Лъджа или Лъжене, повечето от които сега са прекръстени: старо име на Малчика, Плевенско; Трудовец, Ботевградско; Чавдарци, Ловешко; Баните, Смолянско; Лъжене – квартал на Велинград; Антон близо до Копривщица, Банево, квартал на Бургас. В Беломорския Тракия съответните села сега носят гръцки имена: Θερμιά, Θέρμεζ, Θερμιά и подобни.

Думата *курорт* възниква в немския език и първоначално с нея се обозначават минералните бани в Австро-Унгария и Германия: Баден-Баден, Карлсбад, Мариенбад. С течение на времето понятието курорт се разпростира и върху други места, известни с благоприятните си природни фактори: швейцарските санаториуми, където туберкулозните дишат чист планински въздух, или градчетата по морското крайбрежие, където летовниците правят слънчеви и въздушни вани. Курорт буквално означава „целелно място“ и в това си значение няма точно съответствие в английски и френски.

Английската дума *resort* само частично покрива значението на курорт. Исторически думата означава „прибежище, утеха, надежда“, например в израза *as a last resort* „като последно средство, в краен случай“. Сега *resort* означава посещавано място с удобства за туристите. То може да бъде прочуто като център на хазарта, напр. Лас Вегас, или заради хубавите гледки, като остров Капри. Морските и планинските курорти могат да бъдат наречени *resort*, но централна в думата е идеята за развлечение и приятно прекарване на времето, а не за лекуване. Друга дума с близко значение е *wellness*, буквално „добра форма, добро здраве“, но с него се обозначават по-скоро разни *wellness center* – центрове за здраве и красота, а не природни местности. Минералните курорти се наричат с отделна дума, *spr*, от името на белгийско градче *Spa*, което идва от старинната валонската дума *Spraux* „фонтан, чешма“ (Lezaak 1864, 18)

На френски понятието курорт най-често се предава с думата *station* „станция“. По-нататм може да се конкретизира – *station balnéaire* „морски курорт или балнеосанаториум“, *station climatique* „климатичен курорт“, *station touristique* – значение, близко до английския *resort*, *villégiature* – живот на вилата като на курорт и др. Под влияние на френски у нас възниква словосъчетанието „почивна станция“.

В България домове за отдых първи строят производствените кооперации, които имат над 100-годишна история²⁾. Българската агенция "Военни клубове и военно-почивно дело" е основана през 1914 г., но в началото се строят предимно клубове и социални кухни за ветерани и военноинвалиди. Почивното дело се развива значително при социализма. Профсъюзите на големите промишлени предприятия основават през 20-те години на XX век първите *профилаториуми* в СССР. По-късно се строят профилакториуми и за служители, колхозници и студенти. Профилакториумите обикновено включват диетична столова, физиотерапевтично отделение, спортни площадки, солариуми. Това са по същество почивни станции, „дома отдыха“, но по-късно се сближават със *санаториумите*, където за профилактика и лечение се използват природни фактори: климат, минерални води, лечебна кал. Почивните станции обикновено са разположени в курортни местности.

В немски *Kurort* е сложна дума, образувана от *Kur* „лечение“ и *Ort* „място“. Историята на тези две думи заслужава внимание с причудливите си съдби.

Думата *Ort* е наследник на прагерманската дума **uzdaz*, която е означавала „стърчащ, шръкнал“. В старонорвежки тази дума, произнасяна *oddi*, развива значение „островърх, остроъгълен триъгълник“ и по-нататък „трети, нечетен“, а *odda-maðr* „третият човек“, е този който дава решаващия си глас. Когато Великата датска армия завоюва голяма част от Англия, думата е заета в старонглийски във формата *odde* със значение „нечетен, излишен, странен“. Но в западногерманските езици **uzdaz* се развива по друг начин. В англосаксонски думата звучи *ord* и означава „острие на оръжие“. Нидерландската форма *oord* значи „точка, пункт, район“ и в немски вече става *Ort* „място“ (Etymonline/odd)³⁾. Използва се и в такива контексти, когато ние бихме казали *местност, селище, градче*.

Kur в смисъл на „лечение“ е относително нова дума. В повечето древни езици понятието за лекуване се свързва с целостта на организма. Индоевропейският корен **koil-* има такива наследници, като старобългарските цѣль „цял, непокътнат“ и цѣлы, род. п. цѣльве „лекуване, изцеление“. В новобългарски се появява и думата *цяр*, под влияние на персийското *šare* „средство, лекарство“. Към целостта на организма препраща и думата *читав*, ср. изрази *здрав и читав*. Думата е сродна на литовската *kietas* – „цял, невредим, запазен“. От корена **koil-* произлизат английските думи *whole* „цял“, *health* „здраве“, *heal* „изцелявам“. Готското *hails* означава „здрав“, а в съвременният немски *heilen* е „лекувам, цера, зараствам“, докато *heil* е „цял, ненакърнен, здрав“ – Proto-IE: **koil* (Starostin 2011 – 2019).

Романските думи за лечение (фр. *guérir*, итал. *guarire*) са заемки от германските езици, като готското *warjan* „предпазвам, браня“ (Etymonline/cure).

Лечението започва с откриване на причините на болестта. Древната диагностика се е основавала на гадания. В българската традиционна медицина ба-

якката открива причинителя по очертаната фигура при леене на олово, пукане на брашно или чупене на яйце, което предварително е прекарано по тялото на болния. В келтските езици коренът **koil* (валийски *coel*) придобива значение „гадание, прорицание“, а с думата *coiliaucc* са наричали авгурите.

В славянските езици думата *здрав*, на старобългарски *съдравъ*, не е наследена от индоевропейски и е относителна иновация. Първата част съ- се съотнася със санскритското *su* „добър, хубав“, а вторият компонент, произлизащ от **dorvo-*, е сроден на *дърво*, т.е. *здрав* ще рече „от добро дърво“. Тази метафора не е чужда и на други езици, например латинското *rōbustus* „як, здрав“ произлиза от *rōbur* – яката дъбова дървесина (Vasmer /здоровый).

Освен лекуването с билки, отвари и мехлеми, важна част от лечението са били психотерапевтичните практики. Такъв характер имат баянията, заклинанията, молитвите. Баятелните формули или „заплашват“ болестта, или я отправят „да си ходи“. Баянията отразяват идеята, че причинителите на заболяването трябва да бъдат наказани, затова в текста се съдържа проклятие.

В много езици понятието „лекар“ е свързано с подобни словесни практики. Една от старобългарските думи за лечител е *балии*. Думата е сродна на *баене*, *басня*, *басма* „заклинание“. Сходен произход имат и думите *врач* и *врачувам*, еднокоренни с латинското *verbum* или английското *word* – дума. Думата *лекар* в крайна сметка също е свързана със словесната дейност. Сродни думи на *лекар* в индоевропейските езици са гръцката *lexis* „дума“ и латинската *lectio* „сказка, четене“. Подобен произход има староанглийската дума за лечител, *leech* (Etymonline/ leech).

До XIV век лечителството се е смятало за второстепенно занимание, защото се е занимавало с лекуване на „тленната плът“. Преди да влезе в къщата, лекарят е трябвало да се осведоми дали болният се е изповядал и причестил. Основни методи за лечение са били клизмите и кръвопускането, затова лекарите са били в една гилдия с бръснарите. С течение на времето лечението започва да се свързва по-тясно с научните знания. В средновековния латински с термина *physica* започва да се нарича медицината. Лекарите вече се определят като *fisiciēn* на стар френски и *physician* на английски. В Кентърбърийските разкази на Чосър (края на XIV век) лекарят е наречен *Doctor of phesike*⁴⁾. Приблизително по това време думата *doctor* (букв. „учен“ на латински) става популярно обозначение на лекарите на много езици – итал. *dottore*, фр. *docteur*, нем *Doktor*. В немски се появява и една друга дума, *Arzt*, с която първоначално наричат придворните лекари (Websters/ Archiater)⁵⁾. В основата ѝ е гръцката дума *ἀρχίατρος* „главен лекар“. По отношение на лекарите, профилирани в дадена област, се използва думата *специалист*. Такава е първата и най-ранна употреба на думата. Коренът идва от латинското *specialis* „отделен, обособен, особен“, от *species* „изглед, вид, тип“, производна от глагола *specere* „гледам, наблюдавам“. Любопитно е, че в немски същият индоевропейски корен

**spek*- живее в думата *spähen* „заничам, вглеждам се“, откъдето е терминът *шпионин* „съгледвач“ (Etymonline/spy).

През XIV век се разразява Черната смърт, която отнема живота почти на половината европейци. Лекарства няма, най-сигурното средство е било хората да бягат далече от заразата и да изчакат края на епидемията. Вместо „лекувам“ (*tractare* или *sanare*), медиците започват да употребяват израза *curare* „грижа се“ (оттам са и думите *куратор* и *синекура*). Латинската дума, изписвана *Cur*, *Cure* или *Chur*, навлиза в немския език със значение „медицински грижи“. Правописът *Kur* се среща спорадично от XVII век нататък, но окончателно се утвърждава през XX век. Съществителното се среща в състава на такива сложни думи, като *Pferdekur* „лекарство за коне“, *Wunderkur* „чудодейно изцеление“, *Hungerkur* „гладна диета“, *Badekur* „лечебни вани“, *Kurpfuscher* „лечител без медицинско образование“, *Kurgast* (XVIII век) „летовник в *Badeort* (минерални бани)“. През втората половина на XIX век се появява *Kurort* - „летовище, място за отдих, синоним на *Badeort*“ (DWDS/ *Kur*)⁶.

Това е дългият път, който извървяват думите *Kur* и *Ort*, за да се съчетаят в сложната дума *Kurort*. Тя е заета в български, руски и в много от езиците в бившия Съветски Съюз, напр. латв. *kūrorts*. В тази дума се пази идеята за здравословно и целебно място. Някои езици копират френския модел, в който курортът е наречен станция – исп. *estación*, рум. *stațiune*. За да идеш на курорт, не трябва да си непременно много болен, затова курортите започват да се възприемат просто като места за почивка. Тази идея е закрепена в сръбски като *одмаралиште*, или в полски *miejscowość wypoczynkowa*. Доколкото на почивка се ходи през отпуската, курортът е наречен „ваканционно място“ в нидерландски (*vakantieoord*) и в турски (*tatil yeri*). В редица славянски езици синоним на курорт е *летовище* – словен. *letovišče*, чеш. *letovisko*. Думите започват да се употребяват като синоними.

БЕЛЕЖКИ

1. Цитат от: <https://opoznai.bg/view/letovishte-sveti-konstantin>
2. Кооперативно почивно дело и рехабилитация за хора с увреждания. <http://125.tpkunion.com/15-2/> Accessed 20 Oct. 2021
3. Etymonline: Online Etymology Dictionary. <https://www.etymonline.com> Accessed 20 Oct. 2021
4. Oxford Scholarship Online. <https://oxford.universitypressscholarship.com/view/10.1093/acprof:oso/9780199689545.001.0001/acprof-9780199689545-chapter-17> Accessed 20 Oct. 2021
5. Websters: <https://www.websters1913.com/> Accessed 20 Oct. 2021.
6. DWDS: Digitale Wörterbuch der deutschen Sprache. Accessed 20 Oct. 2021

REFERENCES

- Lezaak, Jules, 1864. *Les eaux de Spa: leurs virtues et leur usage*. Accessed 20 Oct. 2021
- Starostin, George (ed.), 2011-2019. *The Global Lexicostatistical Database*. Moscow: Higher School of Economics, & Santa Fe: Santa Fe Institute. Available online at <http://starling.rinet.ru/new100/>
- Vasmer. *Etimologicheskiy slovar' russkogo jazyka Maxa Fasmera*. Available online at <https://dic.academic.ru/contents.nsf/vasmer/> Accessed 20 Oct. 2021 [in Russian].

WHAT DOES KURORT MEAN?

Abstract. The article examines the evolvement of the Bulgarian word *kurort* in historical terms. The first part discusses the practices of using the healing power of nature from ancient times to the present day. Special attention is paid to balneology in Bulgaria as evidenced by numerous settlements named Banya, lit. 'bath'. Next, an analysis is made of the word *kurort* and its dissimilarity from the corresponding English and French terms. The emergence of the concept of *Kurort* in the German language is associated with the general development of medicine from the XIV century onwards, when the medical terminology changed.

Keywords:

✉ **Ilya Zlatanov**
Sofia, Bulgaria

E-mail: Ilya.Zlatanov@gmail.com